

Ve jménu přátelství

JAN MUKAŘOVSKÝ O VLADISLAVU VANČUROVI

Ondřej Sládek

In the name of friendship

Jan Mukařovský on Vladislav Vančura

This study describes the origin and development of the friendship between the literary scholar Jan Mukařovský (1891–1975) and the writer Vladislav Vančura (1891–1942). Mukařovský's interpretations of Vančura's literary works are the main focus of the study. Both Mukařovský's published works and texts that were never published (e.g. university lectures) are analysed. On the basis of archival research, the author of the study proves that Mukařovský analysed Vančura's work much earlier than he published his first-ever work on Vančura in 1934. In the course of the 1940s to 1960s, Mukařovský published many texts on Vančura in which he remembered Vančura as a friend, poet, Communist and anti-fascist activist.

Klíčová slova / Keywords

Jan Mukařovský — Vladislav Vančura — česká literatura — strukturalismus — interpretace

Jan Mukařovský — Vladislav Vančura — Czech literature — structuralism — interpretation

Kontakt

Ústav pro českou literaturu AV ČR; sladek@ucl.cas.cz

Sládek, Ondřej. „Ve jménu přátelství. Jan Mukařovský o Vladislavu Vančurovi“; *Česká literatura* LXIX, č. 5, s. 606–621

<https://doi.org/10.51305/cl.2021.05.02>

I. Osobní a rodinné vztahy

Když Jan Mukařovský v roce 1945 v jednom ze vzpomínkových projevů popisoval své přátelství s Vladislavem Vančurou, charakterizoval jejich vztah jako „jeden z nejkrásnějších, jaké mi život dopřál“ (MUKAŘOVSKÝ 1948b: 415). Mukařovský měl vždy mnoho známých a jejich počet se stále rozšiřoval, protože postupně zahrnoval i jeho studenty, ze kterých se stávali kolegové a blízcí spolupracovníci. Přátelství s Vančurou bylo však zcela ojedinelé. Bylo vybudované na společných zájmech, osobní důvěře a mnohahodinových diskuzích o literatuře, divadle, filmu, architektuře a výtvarném umění.

Byly tu však také jejich rodiny, které se záhy staly nedílnou součástí jejich spojení — jak ostatně potvrzuje i Ludmila Vančurová ve svých pamětech nazvaných *Dvacet šest krásných let* (VANČUROVÁ 1967: 131). Zmínjuje se například o tom, že mezi blízké přátele jejího muže patřili kromě Mukařovského také Roman Jakobson, Bohuslav Havránek nebo Petr Bogatyrev. Dle jejích slov se mezi nimi vytvořilo přátelství, které bylo „založené na společném vášnivém zájmu i na vzájemném obdivu a úctě“ (IBID.).

To, že se Mukařovský s Vančurou často setkávali a že jejich rodiny společně jezdily na výlety a trávily spolu i dovolené, bylo dáno mimo jiné i tím, že měli skoro stejně staré dcery. Hana Mukařovská byla jen o rok mladší než Alena Vančurová (nar. 1923, později provdaná Santarová). I mezi nimi vzniklo pevné kamarádství. V určitém období si byly natolik blízké, jako by byly sestry (SLÁDEK 2009).

O tom, kdy a kde se Mukařovský s Vančurou setkali poprvé, nelze bohužel uvést nic přesného. Z nepřímých dokladů, zvláště aktivit a spojení Devětsilu a Pražského lingvistického kroužku (srov. WINNER 1997; BLAHYNKA 1978: 201–207), lze uvažovat o tom, že to bylo někdy v průběhu druhé poloviny dvacátých let 20. století. Je dost pravděpodobné, že roli prostředníka sehrál někdo z okruhu jejich společných známých. Mohl to být Vítězslav Nezval, Roman Jakobson, Bohuslav Havránek, nebo také třeba Jiří Mahen, jenž byl vzdáleným příbuzným Vladislava Vančury.

Jakkoli je velmi pravděpodobné, že se znali už dříve, první přímý doklad jejich „setkání“ představuje prezenční listina s jejich podpisy ze schůze Pražského lingvistického kroužku, která se konala 12. ledna 1932. Hlavní slovo měl tehdy Vilém Mathesius, jenž svým referátem „O požadavku stability v spisovném jazyce“ (ČERMÁK — POETA — ČERMÁK 2012: 122–123) zahájil přednáškový cyklus o spisovné češtině a kultuře jazyka, jenž měl být jednoznačnou odpovědí na nové brusičské tendence, které zastával Jiří Hal-ler — odpovědný redaktor jazykovědného časopisu *Naše řeč* (srov. TOMAN 2011: 185–187). Ještě téhož roku vydalo pražské nakladatelství Melantrich stejnojmennou publikaci — *Spisovná čeština a jazyková kultura* (HAVRÁNEK — WEINGART 1932).

Spor o brusičské tendence v českém jazyce vyústil na počátku třicátých let 20. století v širokou diskuzi, do níž se zapojilo mnoho předních českých lingvistů, literárních kritiků a historiků, ale také spisovatelů (např. Ivan Olbracht, Vítězslav Nezval, Vladislav Vančura). Do diskuze přispěl i Vančura textem nazvaným „Poznámka ke sporu o básnický jazyk“ (VANČURA 1972a). Otevřeně se v něm přihlásil k názorům funkčních lingvistů z pražského kroužku, kteří zdůrazňovali svébytnost a samostatnost básnického jazyka. Našel u nich totiž argumenty a potvrzení svých vlastních názorů na podobu a povahu básnického jazyka. Odvolává se zvláště na Mukařovského a na jeho přednášku o poměru mezi jazykem spisovným a jazykem básnickým. Dokonce cituje z jeho — v té době ještě nepublikované — studie (MUKAŘOVSKÝ 1932a). V závěru pak konstatuje, že v Mukařovského práci „nenarazíme snad na tvrzení, jež by vyvracelo naše představy o věcech básnického jazyka. U tohoto díla končí naše nepřesné a nevědecké teoretizování. Jsme vděční lingvistům i Mukařovskému“ (VANČURA 1972a: 97). I když Vančurův text není příliš rozsáhlý, je z něj dobře patrné, jak si vážil Mukařovského, především pak jeho schopnosti přesného pojmenování určitých lingvistických a literárních faktů.

A jak to bylo ze strany Mukařovského? Jak nahlížel na Vančuru? Odpověď můžeme najít v některém z jeho osobně laděných vzpomínkových textů. V jednom z nich Mukařovský uvádí: „Přemýšlím-li o Vladislavu Vančurovi, co vzpomínek se hrne najednou! Co obrazů, v jejichž popředí se rýsuje Vančurův profil, které znějí jeho hlasem, jsou prozářeny kouzlem jeho osobnosti“ (MUKAŘOVSKÝ 1948b: 415).

V očích Mukařovského byl Vančura integrální osobností, která v sobě spojovala jak básnickou spontánnost a přirozenost, tak morální pevnost, píli a činorodost. To bylo také to, co na něm Mukařovský nejvíce obdivoval. Vančura-básník a Vančura-člověk byl pro něj v jistém smyslu jedno a totéž (IBID.).

2. Mukařovského první práce o Vančurovi

Nahlédneme-li do bibliografie Jana Mukařovského, objevíme v ní více než třicet nejrozličnějších studií, glos a poznámek týkajících se života a díla Vladislava Vančury (srov. MACEK 1982). Jeho vůbec první vydaný text o Vančurovi je datován rokem 1934. Jde o článek „Několik poznámek k novému románu Vladislava Vančury“ (MUKAŘOVSKÝ 1934a), který vyšel ve 13. čísle *Listů pro umění a kritiku*. Mukařovský tak reagoval na ne příliš dobrý ohlas Vančurovy nové prózy *Konec starých časů* (VANČURA 1934a).

Text lze charakterizovat jako interpretační a apologetický, jehož hlavním cílem bylo zařadit Vančurův román do kontextu jeho autorského vývoje. Mimo to ovšem také naznačit jeho postavení v rámci celkového vývoje české prózy. Mukařovský na novém Vančurově románu oceňuje, že nejde o nějaký jednorázový experiment, jak by se mohlo zdát, nýbrž o zcela novou vývojovou fázi v jeho tvorbě. V ní se do centra pozornosti dostaly ostré významové

přelomy, které byly přeneseny do tematické vrstvy díla. Své postřehy formuluje následovně:

Konec starých časů se [...] na první pohled jeví začátkem jiné tendence: nadvláda jazykových prvků zřetelně ustupuje tématu. Sloh podržuje sice svůj archaický ráz, věta svou rovnoměrnou, přísně spisovnou intonaci, ale obrazy a jiné jazykové prostředky zestríděly a staly se nenápadnými; jazyk znovu slouží sdělení. V souhlase s tím stoupla druhá miska vah — tematické složky: námět není již podroben jazyku, nepoddává se potřebám slohu, fabulace spřádá volně své příhody. Vzorem ústřední postavy románu je baron Prášil, klasický plod fantazie puštěné z řetězu. (MUKAŘOVSKÝ 1934a: 301)

Mukařovský si všímal nejen jazykové, zvukové, rytmičké a významové výstavby jednotlivých vět a celého románu, značnou pozornost věnoval také konkrétním postavám a kompozici. Důležité byly i jeho postřehy o vzniku dějového napětí: „Celý děj je [...] osnován na nejistotách a bleskově náhlých zvratech“ (IBID.: 303). Určil a pojmenoval základní jazykové, totiž básnické prostředky, které Vančura nejčastěji ve své tvorbě používal, a poukázal na proměnu jejich uplatnění. Detailně popsal například Vančurovu práci s motivy, kdy tzv. „nízké“ motivy jsou vyjádřeny „vysokými“ jazykovými prostředky (tj. spisovným jazykem, archaickými, někdy i biblickými výrazy) a naopak.

V této souvislosti je třeba připomenout, že v průběhu let 1933 a 1934 se Mukařovský intenzivně zabýval literární tvorbou Karla Čapka. V roce 1934 vyšla antologie textů určená studentům středních škol — *Výbor z prózy Karla Čapka* (ČAPEK 1934), kterou Mukařovský sestavil, okomentoval a opatřil rozsáhlou úvodní studií o vývoji Čapkovy prózy (MUKAŘOVSKÝ 1934b). Právě zkušenost s Čapkovou prózou, její pečlivé čtení a interpretace, detailní analýza vývoje autorského stylu a výstavby věty, byla nepochybně tím, co Mukařovský bohatě zúročil při svém kritickém čtení Vladislava Vančury.

Mukařovský v roce 1934 pracoval sice již s poměrně rozvinutou strukturalistickou metodologií a měl, jak jsem již uvedl, zkušenost s Čapkovou prózou, celková kompozice článku a promyšlenost Vančurových tvůrčích postupů svědčí nicméně o jeho dlouhodobém a systematickém studiu Vančurova literárního díla. V této souvislosti se nabízí otázka, zda výše zmíněný článek je Mukařovského skutečně prvním textem o Vančurovi?

Abychom na to odpověděli, není nutné prozkoumat celý osobní fond Jana Mukařovského, který je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Stačí prolistovat jeho univerzitní přednášky o románu a novele, které proslovil (resp. četl) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letním semestru roku 1933 (MUKAŘOVSKÝ 1933). Navázal v nich na svůj výklad noetiky epiky z předchozího semestru (MUKAŘOVSKÝ 1932b), mnohem

více se však zaměřil na problematiku vypravěče, děje a kompozice, charakteristiku postav, problematiku času a prostoru a obecně popisu. Jednotlivé problémy Mukařovský ilustruje konkrétními příklady a ukázkami z děl české i světové literatury. A právě v tomto kontextu se často objevuje i Vančurovo jméno.

Při výkladu kompozice děje příběhu upozorňuje kupříkladu na to, jak spisovatelé zahajují a ukončují svá vyprávění. Cituje první větu z Vančurovy *Markéty Lazarové* (IDEM 1931), přičemž zdůrazňuje, že jde v podstatě o obecnou větu, kterou pronáší vypravěč ke čtenáři a která má podobu prologu. Otázce počátku, avšak i konce vyprávění se věnuje i v případě jiné Vančurovy knihy — *Luku královy Dorotky* (IDEM 1932). Jde o soubor šesti povídek, které se liší mimo jiné právě způsobem svého začátku. Další problémovou oblastí, v níž Mukařovský využívá a komentuje vybranou Vančurovu povídku, je popis a jeho poměr k časovosti.

Největší prostor dostává Vančura samozřejmě tam, kde se Mukařovský zabývá lexikální, zvukovou a rytmickou výstavbou jeho prózy. V této souvislosti například uvedl:

Věty Vančurovy jsou spisovné. A nejen to; svou složitostí a svými prostředky (např. užíváním participií) jsou dokonce charakteristické pro sloh „vysoký“. Jsou to věty příbuzné veleslavínským periodám nesoucí se širokou a vyrovnanou intonační linií. Přihlédneme-li však k slovnímu výběru, tedy najdeme slova, která tomuto rázu vět nikterak neodpovídají. Jsou to slova leckdy z mluvy familiární, leckdy dokonce i vulgarismy. Vedle takových slov najdeme ovšem i slova ze slovníku slohu vysokého, takže kontrast, který jsme zjistili mezi stavbou vět a slovníkem existuje i uvnitř slovníka samého. Slova všední a vulgarismy: blázniviny, ukrutné potíže (místo: veliké, značné), vedli si zlodějsky, chechtajíce se čertovští chlapi atd. Vedle toho slova vznešená, jako například „ušlechtilost a spanilý mrav našeho národa“. (MUKAŘOVSKÝ 1933)

Z tohoto krátkého rozboru lexikálního materiálu je zjevné, že Mukařovský měl své názory na Vančurovu tvorbu, na způsob jeho vyprávění a práci s jazykem, precizně formulované dávno předtím, než tiskem vydal svůj článek o *Konci starých časů* (IDEM 1934a). To vysvětluje, proč tento text působí tak uceleně a jednoznačně. Naopak nevysvětluje, proč Mukařovský své názory na Vančurovo dílo nepublikoval již dříve. Zde je třeba zdůraznit, že Mukařovský své reflexe a rozborů sice nepublikoval, ale pro sebe si je nenechával. Přednášel je a diskutoval o nich se svými studenty na pražské a od zimního semestru 1933–1934 také na bratislavské univerzitě (srov. PROCHÁZKA 1995).

3. Doba předválečná a válečná

V roce 1932, kdy Pražský lingvistický kroužek zorganizoval přednášky o spisovné češtině a jazykové kultuře, bylo Mukařovskému i Vančurovi čtyřicet jedna let. Oba byli plni nápadů a tvůrčích sil. Zatímco však Vančura plody své práce sklízel již od poloviny dvacátých let, kdy ho například F. X. Šalda označil po vydání románu *Pole orná a válečná* (VANČURA 1925) za velkého básníka a velkého umělce (ŠALDA 1963: 181; POLÁČEK 2003), Mukařovský měl většinu svých hlavních prací teprve před sebou. Netrvalo to však dlouho a Vilém Mathesius v roce 1936 — u příležitosti desetiletého výročí založení Pražského lingvistického kroužku — uvedl, že právě v pracích Mukařovského (a Jakobsona) se „výborně uplatňovalo dávné mé přesvědčení, že jazykozpyt je nejpřirozenější spojenec vědy o literatuře“ (MATHESIUS 1982: 445).

Druhá polovina třicátých let byla pro Vančuru obdobím, ve kterém vrcholil jeho zájem o jazyk a jazykovou kulturu. Promítal se jak do jeho činnosti literární, dramatické a filmové, tak kritické (srov. HOLÝ 1990). V *Listech pro umění a kritiku* — ve stejném periodiku a ročníku, ve kterém vydal Mukařovský svůj článek o *Konci starých časů* — přispěl Vančura do ankety týkající se právě jazykové kultury. Stručně se vyslovil k aktuálním problémům jazykové kultury v Československu, k tomu, jak může soudobá lingvistika přispět k řešení jazykové kultury a jaké místo zaujímá jazykové bádání v naší společnosti a kultuře. Z jeho odpovědí je patrné, že jazykovou kulturu vnímal jako záležitost národního celku. Problémem jazykové kultury je dle něj „životnost, která skýtá takové možnosti, aby v duchu jazyka mohly být vyjádřeny nové pojmy, nová jednání a tvary vznikající nejrůznějšími procesy“ (VANČURA 1934b: 433).

V následujícím období nebylo o události nouze: Vančura dokončil drama *Jezero Ukereve* (IDEM 1935), které mělo premiéru ve Stavovském divadle 8. února 1936. Již v dubnu téhož roku vyšel jeho nový román nazvaný *Tři řeky* (IDEM 1936). A jen o několik měsíců později (20. října 1936) pak Vančura pronesl zahajovací řeč u příležitosti založení Československé filmové společnosti (IDEM 1972b). Mezi její zakládající členy patřili Jan Mukařovský, Marie Pujmanová, Otakar Vávra, Josef Kopta, Josef Toman a další. Hlavním cílem společnosti byla podpora československé kinematografie a zlepšení podmínek filmové produkce.

V předvečer druhé světové války pak Vančura vydal román *Rodina Horvátova* (IDEM 1938), po němž následoval první a druhý díl *Obrazů z dějin národa českého* (IDEM 1939, 1940).

Jan Mukařovský v té době pracoval na studiích o Karlu Hynku Máchovi, Karlu Čapkovi nebo Vítězslavu Nezvalovi. Věnoval se problematice básnického jazyka a otázkám estetické funkce, normy a hodnoty, obecné estetiky, teorii divadla nebo moderním tendencím ve výtvarném umění. Jeho klíčové práce z této badatelské etapy vyšly souborně v *Kapitolách z české poetiky I, II* v roce 1941 (MUKAŘOVSKÝ 1941a, 1941b).

Pozoruhodné je, že ačkoli se Mukařovský s Vančurou tehdy poměrně často scházeli, o jeho tvorbě téměř nic zásadního nepublikoval. Zmínit se lze snad jen o tom, že v letech 1936 a 1938 uvedl Vančurovy romány *Tři řeky* a *Rodina Horvatova* v tradiční anketě *Lidových novin* jako nejzajímavější knihy roku. Jediným souvislejším textem byl popularizační článek „Od básníka k dílu“, který otiskl v časopise *Panorama* (MUKAŘOVSKÝ 1941c). Představil v něm Vančurovy různorodé způsoby básnického vyjadřování. To, že publikoval o Vančurovi jen sporadicky, ovšem neznamená, že by se jeho díly nezabýval. V Pražském lingvistickém kroužku vystoupil kupříkladu 23. října 1939 s přednáškou o Vančurově významové výstavbě (ČERMÁK — POETA — ČERMÁK 2012: 255).

Z Mukařovského později publikovaných rozsáhlejších studií o Vančurovi je patrné, že začaly vznikat na konci třicátých a na počátku čtyřicátých let. Na mysli mám práce vydané pod názvy „Vančurovská prolegomena“ (MUKAŘOVSKÝ 1971) nebo „Vančurův vypravěč“ (IDEM 2006). V nich Mukařovský podal poměrně ucelený rozbor Vančurovy epiky. Jde o studie, které se vzájemně doplňují a které byly součástí jeho většího plánu — monografie o Vladislavu Vančurovi. V centru jeho pozornosti se tak ocitla významová výstavba Vančurových románů a povídek, stejně jako jejich výstavba zvuková, lexikální, tematická a kompoziční. Spolu s tím však také fenomén vypravěče, děje, otázka času a prostoru, konstrukce dialogů či formy popisu. Třebaže se Mukařovský snažil na této monografii pracovat v průběhu čtyřicátých, ale ještě také na počátku padesátých let, nikdy ji bohužel nedokončil (podobně jako několik jiných svých projektů, např. monografii o básníkovi [srov. SLÁDEK 2015: 258–263]).¹

Koncem třicátých let, v době zostřování politické situace v Evropě, se Vančura i Mukařovský začali společensky a politicky angažovat. Cíl měli společný: pokusit se zabránit válečnému konfliktu se stále více se rozpínajícím a hrozcícím fašistickým Německem. Vančurovy politické aktivity a spolupráce s komunistickou stranou jsou dobře známé. Stejně jako to, že z komunistické strany byl v roce 1929 spolu s dalšími šesti významnými českými spisovateli, kteří nesouhlasili se stalinskou orientací KSČ pod vedením Klementa Gottwalda, vyloučen. Důsledkem toho byla tzv. „generační diskuze“ mezi hlavními představiteli a stoupenci české avantgardy. Zhruba v polovině třicátých let se začal Vančura účastnit nejvýznamnějších protifašistických aktivit. V souvislosti s tím byl původní konflikt s některými představiteli komunistické strany zapomenut a spolupráce opět navázána. I když Mukařovský nebyl tak politicky angažovaný jako Vančura, rovněž otevřeně vystupoval proti válce — podepsal

1 Ve fondu Jana Mukařovského v Literárním archivu Památníku národního písemnictví je dochovaná rozsáhlá archivní složka, která obsahuje Mukařovského nejvýznamnější poznámky k Vančurovu dílu, jeho bibliografii a soupis literatury o jeho díle, který je dovedený do roku 1953 (srov. MUKAŘOVSKÝ 1938–1953).

například manifest na obranu míru a demokracie „Věrní zůstaneme!“ (*Rudé právo*, 15. 5. 1938), účastnil se významného sjezdu mezinárodního PEN klubu, který se konal v Praze v červnu 1938 atd.

Rok 1942: Vančurovo zatčení a následná poprava těžce zasáhly obě rodiny. Pro Mukařovského to byl mezní okamžik, prožil hluboký otřes. Strach z toho, co může nastat, byl umocněn tím, že Mukařovští neměli dlouho žádné informace o Ludmile a Aleně Vančurových. Jejich vzájemný kontakt byl na dlouho znemožněn.

4. Vzpomínky a přednášky

Konec druhé světové války nebyl jen koncem fašistického útlaku a jedné epochy nesvobody, ale byl také koncem mlčení o Vladislavu Vančurovi. Téměř okamžitě po osvobození zorganizovali Vančurovi přátelé několik pietních setkání, jejichž konání bylo do té doby přísně zakázané. Jedno z prvních se konalo ve Vančurově funkcionalistické vile na Zbraslavi již 12. června 1945. Šlo o tryznu, na níž hlavní slovo měl Jan Mukařovský.

A tehdy Mukařovský — ve jménu jejich přátelství — pronesl projev, ve kterém se veřejně (ale zjevně i vnitřně a osobně) vyrovnával s Vančurovým dílem a odkazem. Záměrně volil patetický tón, který odpovídal úctě a důstojnosti chvíle. Nejvíce rezonoval v úvodu promluvy:

Když dne 1. června 1942 zvečera zazněl z amplionů zlý hlas, oznamující zkomoleně na prvním místě katovského díáře, že byl popraven Dr. Vladislav Vančura, lékař a spisovatel na Zbraslavi, ustrnuli, kdo se chvěli o budoucnost národa doma i za hranicemi. Všichni pocítili, kam byla rána mířena. V osobě velkého básníka měla být symbolicky popravena kultura národa, který celé své existenční oprávnění v minulosti a celou svou obranu v přítomnosti založil na hodnotách kulturních. (MUKAŘOVSKÝ 1948a: 403)

V proslovu, který byl publikován pod názvem „Řeč při tryzně“, Mukařovský představil Vančuru jako dvojnásobný symbol. V jeho pohledu je symbolem kultury národa, který měl být poroben, současně však také symbolem odporu vůči tomuto útlaku. Mukařovský se zmínil rovněž o Vančurově protifašistickém postoji, přičemž ovšem za ten nejvýznamnější symbol odporu a jeden z „největších válečných činů českých za této války“ (IBID.: 406) považoval Vančurovy *Obrazy z dějin národa českého* (VANČURA 1939, 1940). Jejich hodnota a velikost spočívá dle něj jak v jejich zaměření, tak v jejich nekompromisním uměleckém provedení (MUKAŘOVSKÝ 1948a: 406).

Zatímco v úvodu projevu se Mukařovský soustředil na symboliku a symbolickou hodnotu Vančurova života a díla, druhá část má podobu věčně formulované strukturální analýzy jeho poetiky. Velký prostor věnoval především jeho koncepci věty. Vančuru charakterizoval jako obnovitele české

větné stavby, která se opírá o humanistickou periodu. Současně ho představil jako experimentátora vědeckého ražení, který své jazykové experimenty koná proto, aby vyzkoumal a ověřil cesty vedoucí ke stanovenému cíli (IBID.: 410).

Jiný proslov, jenž vešel ve známost pod názvem „O Vladislavu Vančurovi, básníku a člověku“ (IDEM 1948), přednesl Mukařovský o několik dní později na vzpomínkovém večeru zorganizovaném nakladatelstvím Družstevní práce. I když se oba projevy v zásadě doplňují, jejich styl a celkové vyznění jsou různé. Zatímco první odpovídal očekávání pietního shromáždění, druhý byl mnohem osobnější.

S pozoruhodnou přesností dokázal v něm Mukařovský na minimálním prostoru vykreslit Vančurovu osobnost, jeho styl práce, vztah k literatuře, ale také zájmy. Připomněl jeho výtvarnou činnost a obdivuhodnou schopnost vizualizace, kterou bohatě uplatňoval jak v literatuře, tak ve filmu. „Ve Vladislavu Vančurovi nebyl však jen potlačený malíř,“ konstatoval Mukařovský, „nýbrž žil v něm, a stejně intenzivně, i nepřiznaný architekt“ (IBID.: 417). Poznámka o architektuře byla záměrná. Mukařovskému sloužila jako můstek k tomu, aby stručně podal nárys architektury Vančurových próz a jejich jazykové výstavby. Nezapomněl přitom ani na jeho stavitelskou vášeň, která se promítla do podoby jeho domu na Zbraslavi a přilehlé zahrady. V průběhu jara a léta 1945 pronesl Mukařovský o Vančurovi ještě několik dalších projevů. Patřil mezi ně i referát o větě ve Vančurově próze, který přednesl v Pražském lingvistickém kroužku 27. července (srov. ČERMÁK — POETA — ČERMÁK 2012: 315).

Výuka na Univerzitě Karlově byla obnovena v červnu 1945. Mukařovský ji zahájil úvodní pětihodinovou přednáškou „Přehled poetiky“ (MUKAŘOVSKÝ 1945) a dvouhodinovým seminárním cvičením. Četba a rozbor Vančurových textů se opět stala součástí jeho kurzů. Bylo to plně v souladu s jeho rozhodnutím prosazovat Vančurovo dílo a šířit jeho odkaz. A to jak u nás, tak v zahraničí.

K rychlému seznámení s Vančurovým životem a dílem byla vydána publikace nazvaná *O Vladislavu Vančurovi* (IDEM 1946a), která je složená z Mukařovského dvou výše zmíněných vzpomínkových proslovů: „Řeč při tryzně“ a „O Vladislavu Vančurovi, básníku a člověku“.

V roce 1946 přednesl Mukařovský na pařížské Sorbonně na „Sjezdu francouzské myšlenky ve službách míru“ projev o hrdinství Vladislava Vančury (IDEM 1946b). Shodou okolností byla v té době v Paříži i Alena Vančurová, která přijela na pozvání Josefa Šímy a začala zde studovat Vysokou filmovou školu. Když měl pak Mukařovský v průběhu pobytu v Paříži zdravotní problémy, Alena Vančurová se o něj — jak potvrzuje dochovaná korespondence (IDEM 1919–1962) — starala.

I když rodinu Vančurových válka tak tragicky zasáhla, jejich přátelství s Mukařovskými to nějak výrazněji nepoznamenalo. Setkávali se i v poválečném období, třebaže to nebylo tak často jako v minulosti.

5. Vančura ve spektru interpretací

V průběhu čtyřicátých až šedesátých let Mukařovský publikoval o Vančurovi řadu vzpomínkových glos, popularizačních článků a studií. Pronesl množství projevů, v nichž na Vančuru vzpomínal jako na přítele, básníka, jazykového experimentátora, komunistu nebo bojovníka proti fašismu. Vančurův obraz se postupně měnil — s ohledem na to, co Mukařovský z jeho života a díla aktuálně vybral a zdůraznil. Je pochopitelné, že podstatnou roli hrál v proměnách Mukařovského interpretací Vančury čas.

Zatímco v těsně poválečném období bylo vědomí Vančurovy smrti ještě živé a bolestné, kdy Mukařovský často s patosem přednášel o nedokončenosti a přetátosti jeho života a díla, v pozdějších letech to bylo nahrazeno vyrovnáním se s jeho ztrátou a vyzdvižením toho nejhodnotnějšího a stále aktuálního z jeho uměleckého díla. Srovnáme-li Mukařovského veřejný projev z roku 1946, který se konal u příležitosti Vančurových nedožitých padesátých pátých narozenin (ukázka č. 1), s proslovem, který přednesl po dvaceti letech od Vančurova úmrtí, tedy v roce 1962 (ukázka č. 2), terapeutický účinek času se ukazuje jako naprosto zásadní.

Ukázka č. 1

Uprostřed dohořívajících trosek za doznívajícího triumfálního rachotu sovětských tanků, ještě nevytěženi z hrůz, které doznívaly v našem podvědomí, uchváteni vidinou sociální přestavby, citovali jsme si slova básníka o pracovním dni, hvězdě a novém letopočtu, které nadcházejí, svět pociťovali jsme s básníkem jako nekonečný prostor nových možností. Básníkova památka jevila se ozářena plameny odcházejících hrůz i jitrní září věcí přicházejících. Dnes, po dalším roce, je zalita klidným světlem pracovního dne.

(MUKAŘOVSKÝ 1946c)

Ukázka č. 2

Když Vančuru ubili, viděli jsme především přetáté dílo. Dnes, když už je časový odstup, vidíme, že to bylo nejen dílo zastavené v plném rozběhu, ale také dílo určitého směru, že jeho pohyb byl s dostatek výrazný, abychom si jeho pokračování mohli dovést až k dnešku. A v této určitosti směru je i jistá dokončenost. Dnes už dílo Vančurovo nevzbuzuje smutek. Spíš radost z toho, že tu je [...].

(IDEM 1962)

Ze srovnání obou ukázek z Mukařovského vzpomínkových projevů je evidentní proměna jak ve volbě lexika, tak v užití konkrétních výrazových prostředků. Jestliže v prvním případě klade Mukařovský důraz na souběh dějů a jejich aktuálnost, čímž vytváří obraz, který patetizuje („uprostřed

dohořívajících trosek za doznívajícího triumfálního rachotu sovětských tanků“), v druhém případě již vědomě reflektuje čas a jeho uplývání „když už je časový odstup“).

V průběhu čtyřicátých a na počátku padesátých let Mukařovský upozorňoval na to, že Vančurovu tvůrčí dráhu je nutné vnímat jako celek. Teprve pak se totiž ukáže, že má podobu neustálého zápasu. A to nejen zápasu ve smyslu pokroku v rámci vlastní umělecké tvorby, nýbrž skutečného *boje*. Řečeno jeho slovy: „pokusit [se] ukázat, že celkový směr Vančurova tvoření byl nejen pokrokový, ale přímo bojovný“ (IDEM 50.–60. LÉTA).

Vančurův *boj*, který má Mukařovský na mysli, se dle něj týkal několika skutečností:

1. Vlastního uměleckého vývoje v kontextu moderní české literatury. Mukařovský má na mysli jeho úsilí „projevující se různými přístupy k látce“ (IBID.).
2. Buržoazie a jejích nectností (tj. chamtivosti, sobectví, sprostoty). Hlavní zbraní je Vančurovi v tomto ohledu ironie. „Její prostředky se u Vančury rozvinuly v celý systém,“ konstatuje Mukařovský a pokračuje, „od posměšku až k vášnivému útoku, od jednotlivých slov až ke smyslu celých vět, odstavců, ba děl. [...] S ironií souvisí u Vančury obliba v označeních opisných a v hyperbolách“ (IBID.). V jiné souvislosti Mukařovský připomíná Vančurovu účast na boji dělnické třídy a jeho stálé komunistické smýšlení. Explicitně například uvádí, že „již od samých začátků KSČ stál ovšem v jejích řadách a svou účast na boji dělnické třídy projevovat vždy nezahaleně, tak například [roku] 1932 při stávce v Mostě“ (IDEM 50. LÉTA). Mukařovský v tomto, ale i v některých dalších textech opakovaně tvrdí, že Vančura se po celý život jednoznačně stavěl na stranu komunismu (srov. IBID.). Důvody, proč tak činí, jsou zřejmé: obhajuje jej před některými pravověrnými komunisty, kteří jej i po mnoha letech vnímali jako odpadlíka poté, co ve dvacátých letech vystoupil proti stalinské linii vedení KSČ.
3. Fašismu a jakéhokoli násilí. V optice Mukařovského představují zvláště *Obrazy z dějin národa českého* příklad pokrokového a bojovného díla. Považuje je za uzlový bod Vančurovy tvorby, v němž je ukázána skutečná síla a jednota českého národa.
4. Správného zachycení mnohostrannosti skutečnosti. Mukařovský přesvědčivě dokládá, že Vančurův poměr ke skutečnosti je realistický a tato tendence se zvyšuje v průběhu celého jeho básnického vývoje. Z tohoto hlediska je zjevné, že realismus je ve Vančurově díle trvale přítomen „jako bod, ke kterému směřuje, jako linie, ke které se blíží nebo se od ní oddaluje — nikdy však není realismus mimo dohled“ (IBID.).

Třebaže Mukařovský často interpretuje Vančuru jako bojovníka a pokrokového umělce, současně si je ovšem vědom toho, že jde o poněkud jednostranný pohled. Na literární díla totiž nelze nahlížet „jenom ze stanoviska požadavků, které klade dnešek na literární dílo. Křivdili bychom — lze říci — samému básníkovi. Nebylo lze projít dobou plnou nejistot bez bojů o jistotu. Ale také bez bloudění“ (IDEM 50.–60. LÉTA). V pohledu Mukařovského byly uvedené *boje* (zvl. boje umělecké) důležité právě pro Vančurovu generaci.

*

Na počátku padesátých let inicioval Mukařovský vydávání sebraných spisů Vladislava Vančury, které pak také řídil. Nakladatelství Československý spisovatel vydalo v letech 1951–1961 celkem 16 svazků. Mukařovský k většině z nich napsal rozsáhlé doslovy, které tak rozšiřují jeho starší vančurovské práce (např. „Vančurův *Konec starých časů*“ [IDEM 1958b], „K Vančurovu *Poslednímu soudu*“ [IDEM 1958c], „Vančurovy prózy z doby mladosti“ [IDEM 1959b] aj.).

I když to jistě nebylo původně zamýšleno, dokončil se tak proces Vančurova stávání se „klasikem“. V roce 1956 pronesl na Zbraslavi u příležitosti patnáctého výročí od Vančurovy smrti projev, ve kterém pozoruhodným způsobem popsal, jak tento proces probíhá a jak se aktuálně týká i Vančury:

Vladislav Vančura počal spoluvytvářet českou literaturu. Čteš dnešní prózu, román nebo povídku, a najednou se jako vlna v proudu řeky cosi zableskne jako stopa Vančurova básnického gesta: situace v proudu vyprávění, způsob, jakým ji dnešní autor vyhmátl, jak na ni pohlédl, jak ji umístil do času a prostoru, jak ji vytvořil — to všechno zazní jakoby ozvěnou spádu Vančurova hlasu. Velmi často jsou to jen záblesky, ale právě takového záblesky svědčí, jako u všech největších z velkých autorů o tom, že to, co pro celou literaturu vytvořili, se už začíná stávat anonymním, nepojmenovaným, a přece jako vzduch potřebným, obecným majetkem literatury. Je to, jako když dravý přítok vpadne do mohutné řeky. Ještě je po jistotu dobu vidět hranici dělicí jeho proud od proudu hlavního. Ještě chvíli probleskuje osobitá barva jeho vody. Pak to všechno mizí. Znamená to, že zmizel i sám přítok, jeho působnost? Nikoli, právě naopak: právě teď, jako součást mohutného proudu, uplatňuje se přítok svým přínosem k síle i mohutnosti vodní masy. Něco podobného platí v literatuře o takových autorech, jako Němcová nebo Neruda. A začíná to platit i o Vančurovi.

(IDEM 1956)

6. Závěr

Probíráme-li se množstvím Mukařovského vzpomínkových projevů a popularizačních článků, je očividné, že Vančura a jeho tvorba se pro Mukařovského zvláště po druhé světové válce staly projekčním plátnem, na které promítal své pochopení vývoje české literatury, ale také současných i minulých kulturních a politických událostí. Vědomí toho, že vše dělá ve jménu jejich dávného přátelství, bylo nepochybně silným hnacím motorem, který Mukařovského vedl k dalším a dalším reflexím Vančurova života a díla.

Základem jeho interpretací byla práce s konkrétním textovým materiálem — detailní analýza Vančurovy prózy: stylový, narativní a kompoziční rozbor. Od počátku padesátých let získal tento přístup podobu kombinace politicko-ideologického terminologického zaštitění a poetologického (namnoze *de facto* strukturálního) rozboru. Doložit to lze jeho univerzitními přednáškami, ve kterých se věnoval uměleckému mistrovství, vztahu umění a skutečnosti či pojetí realismu, anebo studii o individuálním slohu/stylu.

Co se toho týče, byl Vančura pro Mukařovského příkladem umělce, který měl velké individuální vlohy, jež se promítly právě do jeho individuálního stylu. K tomu si Mukařovský do svého pracovního deníku poznamenal, že nejvýraznější stylová individualita se u spisovatele neukazuje na počátku jeho tvorby, ani na prahu zralosti, nýbrž na jejím vrcholu. Dospět do takového stavu není ovšem jednoduché a neobejde se to bez bloudění a bez bojů. „Být samým sebou není v umění samozřejmost,“ připomíná Mukařovský, „ale odměna velkého úsilí“ (MUKAŘOVSKÝ 1961–1963).

Vančura by s tím nejspíš souhlasil, jistě by ale dodal, že to neplatí jen o umění, ale obecně, že totiž být sebou samým není vůbec samozřejmost.

Při práci na textu byly využity zdroje/služby výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie (kód ORJ: 90136).

Prameny

MUKAŘOVSKÝ, Jan

Archiv

Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86

1919–1962 Korespondence vlastní. Mukařovské Zdence, roz. Mesányové, manželce; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 2478–2618

1938–1953 Bibliografie díla V. Vančury a soupis literatury o V. Vančurovi do roku 1953; soupis knižního díla V. Vančury; poznámky, Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3516–3519

1932a „Jazyk spisovný a jazyk básnický“; in Bohuslav Havránek, Miloš Weingart (edd.): *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Praha: Melantrich), s. 123–156

- 1932b „Epika, její podstata a druhy“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3210
- 1933 „Román a novela. Epika II“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3454
- 1934a „Několik poznámek k novému románu Vladislava Vančury“; *Listy pro umění a kritiku II*, č. 13, s. 297–303
- 1934b „Úvod“; in Karel Čapek: *Výbor z prózy Karla Čapka*; ed. J. Mukařovský (Praha: Státní nakladatelství), s. 5–37
- 1941a *Kapitoly z české poetiky I. Obecné věci básnictví* (Praha: Melantrich)
- 1941b *Kapitoly z české poetiky II. K vývoji české poesie a prózy* (Praha: Melantrich)
- 1941c „Od básníka k dílu“; *Panorama XIX*, č. 6, 3. 6., s. 87–89
- 1945 „Přehled poetiky“; Fakultní přednášky. Letní semestr 1945. Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3448
- 1946a *O Vladislavu Vančurovi. Dvě přednášky* (Praha: Domovy)
- 1946b „Francie vzdala hold Vladislavu Vančurovi“; *Rudé právo*, 24. 7., s. 4
- 1946c „Vančura. Scházíme se, abychom vzpomněli...“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3530
- 1948a „Řeč při tryzně“; in idem: *Kapitoly z české poetiky II. K vývoji české poesie a prózy* (Praha: Svoboda), s. 403–414
- 1948b „Od básníka k člověku“; in idem: *Kapitoly z české poetiky II. K vývoji české poesie a prózy* (Praha: Svoboda), s. 415–421
- 1956 „Vančura. Patnáct let uplynulo od chvíle...“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3528
- 1958a „Dramatik Vančura v boji za rovnoprávnost a solidaritu národů“; in Vladislav Vančura: *Jezero Ukereve* (Praha: Orbis), s. 70–84
- 1958b „Vančurův Konec starých časů“; in Vladislav Vančura: *Konec starých časů*; ed. R. Havel (Praha: Československý spisovatel)
- 1958c „K Vančurovu Poslednímu soudu“; in Vladislav Vančura: *Poslední soud*; ed. R. Havel (Praha: Československý spisovatel)
- 1959a „O Vančurovi — dramatikovi“; in Vladislav Vančura: *Hry*; ed. R. Havel (Praha: Československý spisovatel), s. 381–389
- 1959b „Vančurovy prózy z doby mladosti“; in Vladislav Vančura: *Amazonský proud. Dlouhý, Široký a Bystrozraký*; ed. R. Havel (Praha: Československý spisovatel), s. 169–184
50. léta „Vančura. Dne 1. června 1942 popravili...“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3520
- 50.–60. léta „Vančura“. Koncept studie; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3514
- 1961–1963 Pracovní deník z let 1961–1963, Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 4412
- 1962 „Vančura. Vančura — 20 let od chvíle...“; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Fond Jan Mukařovský, přír. č. 66/86, inv. č. 3529
- 1971 „Vančurovská prolegomena“; in idem: *Cestami poetiky a estetiky*; edd. K. Chvatík, B. Svozil (Praha: Československý spisovatel) s. 221–276
- 2006 *Vančurův vypravěč* (Praha: Filip Tomáš — Akropolis) [asi 40. léta]

VANČURA, Vladislav

- 1925 *Pole orná a válečná* (Praha: Odeon)
- 1931 *Markéta Lazarova* (Praha: Sfinx — B. Janda)
- 1932 *Luk královny Dorotky* (Praha: Melantrich)
- 1934a *Konec starých časů* (Praha: Melantrich)
- 1934b [„Jazyková kultura...“]; *Listy pro umění a kritiku* II, č. 16, s. 433
- 1935 *Jezero Ukereve* (Praha: Melantrich)
- 1936 *Tři řeky* (Praha: Melantrich)
- 1938 *Rodiina Horvatova* (Praha: Evropský literární klub)
- 1939 *Obrazy z dějin národa českého. Věrná vypravování o životě, skutcích válečných i duchu vzdělanosti I. Od dávnověku po dobu královskou* (Praha: Družstevní práce)
- 1940 *Obrazy z dějin národa českého. Věrná vypravování o životě, skutcích válečných i duchu vzdělanosti II. Tři přemyslovní králové* (Praha: Družstevní práce)
- 1951–1961 *Spisy Vladislava Vančury*, sv. 1–16; ed. Jan Mukařovský (Praha: Československý spisovatel)
- 1958 *Jezero Ukereve* (Praha: Orbis)
- 1972a „Poznámka ke sporu o básnický jazyk“; in idem: *Řád nové tvorby*; edd. M. Červenka, M. Jankovič (Praha: Svoboda), s. 93–97 [1932]
- 1972b „Podmínky české filmové produkce“; in *ibid.*, s. 93–97 [1936]

Literatura

BLAHYNKA, Milan

- 1978 *Vladislav Vančura* (Praha: Melantrich)

ČAPEK, Karel

- 1934 *Výbor z prózy Karla Čapka*; ed. Jan Mukařovský (Praha: Státní nakladatelství)

ČERMÁK, Petr — POETA, Claudio — ČERMÁK, Jan

- 2012 *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech* (Praha: Academia)

HAVRÁNEK, Bohuslav — WEINGART, Miloš (edd.)

- 1932 *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Praha: Melantrich)

HOLÝ, Jiří

- 1990 „K Vančurovu estetickému projektu v závěrečném období tvorby“; in idem: *Práce a básnivost* (Praha: Československý spisovatel), s. 146–182

MACEK, Emanuel

- 1982 „Soupis díla Jana Mukařovského“; in Jan Mukařovský: *Studie z poetiky*; ed. H. Mukařovská [= K. Chvatík] (Praha: Odeon), s. 835–902

MATHESIUS, Vilém

- 1982 „Deset let Pražského lingvistického kroužku“; in idem: *Jazyk, kultura a slovesnost*; ed. Josef Vachek (Praha: Odeon), s. 439–448

POLÁČEK, Jiří

- 2003 „Vladislav Vančura a F. X. Šalda“; in idem: *Tvorba a recepce. Studie o meziválečné české literatuře* (Brno: Masarykova univerzita), s. 32–36

PROCHÁZKA, Miroslav

- 1995 „Zpráva o literární pozůstalosti Jana Mukařovského“; in Jan Mukařovský: *Básnická sémantika. Univerzitní přednášky. Praha — Bratislava*; ed. M. Procházka (Praha: Karolinum), s. 157–162

SLÁDEK, Ondřej

- 2009 Hana Mukařovská — rozhovor (Osobní archiv O. Sládka)
2015 *Jan Mukařovský. Život a dílo* (Brno: Host)

ŠALDA, František Xaver

- 1963 „Krásná próza. Vladislav Vančura: Pole orná a válečná — A. C. Nor: Rozvrat rodiny Kýrů — Benjamin Klička: Divoška Jaja“; in idem: *Kritické projevy, sv. 13. 1925–1928*; ed. Emanuel Macek (Praha: Československý spisovatel), s. 181–186 [1927]

TOMAN, Jindřich

- 2011 *Příběh jednoho moderního projektu. Pražský lingvistický kroužek 1926–1948* (Praha: Karolinum) [1995]

VANČUROVÁ, Ludmila

- 1967 *Dvacet šest krásných let* (Praha: Československý spisovatel)

WINNER, Thomas G.

- 1997 „Vladislav Vančura jako kritik umění, jeho vztahy k Pražskému lingvistickému kroužku“; *Česká literatura* XLV, č. 5, s. 451–466

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons — Uvedte původ — Neužívejte komerčně — Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní licence. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

